

Др Зоран Лакић

ОЖИВЉАВАЊЕ НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКОГ ПОКРЕТА У ЦРНОЈ ГОРИ У ПРОЉЕЋЕ 1943. ГОДИНЕ И ОРГАНИЗАЦИЈА НАРОДНЕ ВЛАСТИ

Концентрација снажних окупаторско-квислиншких снага почетком 1943. године према центру слободне територије и почетак операција којима је био циљ потпуно уништење партизанских снага и ликвидација слободне територије убрзали су реализовање идеје Врховног штаба НОВ Југославије о продору главнине народноослободилачке војске у источне дјелове земље. Већ 27. јануара 1943. године у Врховном штабу донесена је одлука да Главна оперативна група, коју су сачињавале: Прва, Друга и Трећа, а касније и Седма и Девета дивизија, пређе у противофанзиву и преко Херецеговине, Црне Горе и Санџака доспије у јужну Србију. Главна оперативна група наступала је из два правца: преко Дрине у правцу Санџака и преко Гацка у правцу црногорско-херецеговачке границе.¹ Оцијењено је да би долазак партизанских снага поново распламсао устанак у овом дијелу земље, што би олакшало војничко разбијање четника и уопште политичку неутрализацију четништва. Такво увјерење изражавало је и руководство НОП-а у Црној Гори. Извјештавајући Централни комитет КПЈ о стању у Црној Гори, Покрајински комитет КПЈ је писао 22. фебруара 1943. године да би се доласком партизанских бригада могло „брзо и релативно лако рашчистити са четницима у Црној Гори“.² Ова процјена се заснивала на расположењу народа према четницима и четничком покрету. Због бруталног терора који су спроводили и отворене сарадње с Италијанима, традиционално родољубиво становништво напуштало је четничке редове. „Имам обавјештења“, констатује се у Штабу Зетског четничког одреда, „а и лично сам констатовао да у последње време влада велико незадовољство у народу, а нарочито међу интелектуалцима. Ово незадовољство испољава се све више од дана, када су представници Штаба, пред полазак за Босну

¹ Буро Кладарин *Слом Четврте и Пете непријатељске офанзиве*, Загреб 1954, стр. 242—243.

² АИИТ, III 1—2 (43).

обишли и вароши, тражећи пристанак грађана да се ставе на расположење националном покрету, ...³ Позиције четника у Црној Гори биле су заиста озбиљно уздрмане.

У смислу конкретизације глобалне политике КПЈ вршене су у Црној Гори политичке припреме за поновни долазак партизанских снага. У том правцу био је усмјерен највећи дио активности позадинских радника. Све снаге НОП-а у Црној Гори и ван ње развиле су живу пропаганднополитичку активност. За врло кратко вријеме растурени су многи прогласи свих фактора НОП-а: Покрајинског комитета КПЈ, Главног штаба НОВ и ПО за Црну Гору и Боку, партизанских јединица, као и други информативнополитички и пропагандни материјал. У истом смислу појачана је политичка активност позадинских група, које су почеле да прелазе на полулегални рад. У организацији КПЈ одржавају се прво мање а затим шире конференције са народом, на којима се објашњава четнички пораз на Неретви и истиче потреба да се окупатор и четници нападају и из позадине. Таква конференција са сељацима у дурмиторској општини одржана је 13. априла 1943. на Ђипровачи и у селу Развршју.⁴ Илустративан приказ тога рада налазимо и у документима четничке провенијенције; дијелом ћемо цитирати један од њих: „Одмах по Вашем одласку (мисли се на одлазак четника Б. Станишића на Неретву — примј. З. Л.) дали су се деструктивни елементи на посао. Спремљено сјеме раздора посијали су у народу и имали успјеха (примј. З. Л.). Још нисте ни изашли из граница Гувернерства, а већ су племена преплављена извјештајима какви се ни у сну не могу сањати“.⁵

Карактеришту се двије фазе у овоме раду. До битке на Неретви, акценат је дат борби против мобилизације коју су четници вршили углавном методом принуде. У том смислу карактеристичан је проглас Покрајинског комитета КПЈ од фебруара 1943. године, упућен народу Црне Горе и Боке.⁶ У њему се поставља питање кривице за братоубилачки рат и страдања којима је изложен црногорски народ, и закључује: „То су били у првом реду југословенски официри, издајници, генерали и пуковници, банови и подбанови, високи чиновници и жандарми, они који су за двадесет година пљачкали црногорски народ у великосрпској тамници народа — Југославији, они који онако подло издаше земљу Њемцима и Италијанима у рату од 6. априла, а да не опалише ниједног метка, они који не опалише ниједног метка у твојој

³ АВИИ, Четничка архива, ЦГ—В—141, Извјештај помоћника команданта Зетског четничког одреда од 4. II 1943.

⁴ Зоран Лакић и др. — *НОВ у Црној Гори 1941 — 1945*, Хронологија догађаја, — Титоград 1963. стр. 376.

⁵ *Документа о издајству Драже Михајловића*, Београд 1945. док. бр. 74. Извјештај инспектора жандармерије од 20. III 1943.

⁶ АИИТ, II 1—38 (43).

једногодишњој борби противу, окупатора, те издајничке велико-српске банде на челу са Блажом Ђукановићем, Бајом Станишићем, Ђуришићем, Лашићем и Комп(анијом) помогнути од појединих сепаратистичких главара, Крстом Поповићем и др. — забодоше ти нож у леђа када си био усред боја са окупатором. На издају их је спремао и бодрио — нико други до избјегличка југословенска влада у Лондону“.⁷

Када се четнички поход на Неретви марта 1943. завршио правом катастрофом, пропаганднополитички рад добија све више програмски карактер. У први мах се, истина, потенцирају злочини четника почињени у вријеме страховладе, што се нарочито добро види у прогласу Оперативног штаба НОП одреда за Црну Гору и Боку из априла 1943. године: „Годину дана били сте препуштени на милост и немилост окупатора и издајника, који су са вама располагали како су хтјели, дајући вам једном руком требовање а са другом истребљујући црногорски народ. Стријељали су на хиљаде најбољих црногорских синова и кћери, а интернирани на десетине киљада, а и данас настављају са хапшењем и стријељањем, пљачком и харањем по вашој земљи. Неисцрпна је листа злочина и издаја, зла и насиља које су према вама учинили издајнички вође. . .“⁸ У пропаганди се и даље говори о издајничкој улози четника, коју све више увиђају и Савезници па им окрећу леђа. „Четнички вође и сав онај олош који им слиједи облаче њемачке униформе, здружују се са усташама на тлу Црне Горе, чиме још једанпут доказују да је била безочна лаж када су говорили да се боре против усташа и да су за Енглеску и Русију“.⁹ Све више се истичу успјеси „наших моћних савезника — Русије, Енглеске и Америке“,¹⁰ чије су армије „у одлучном налету“ разбиле и „потпуно уништиле“ остатке осовинских трупа у Тунису и на Источном фронту,¹¹ и предсказује перспектива скоре побједе: Није „далеко час када ће Совјетска Русија, уз помоћ Енглеске и Америке, уништити фашистичког освајача“.¹² Такође се истиче да „сва штампа Енглеске и Америке одаје пуно признање нашој ослободилачкој армији за пружену помоћ“.¹³ Акције четника, дакле, нијесу усмјерене само против НОП-а, већ, у савезу са окупатором, и против оних савезника чије гостопримство ужива краљевска влада у Лондону, чија су они „војска у отаџбини“. Потенцира се такође снага савезништва НОП-а са Со-

⁷ Исто.

⁸ Исто, IV 26—22 (43).

⁹ Зборник НОР, III, 5, док. бр. 19. Проглас ПК КПЈ црногорском народу и народу Боке од 25. V 1943.

¹⁰ Исто, док. бр. 6, Проглас Главног штаба — народу васојевићке нације 30. IV 1943.

¹¹ Исто, док. бр. 19.

¹² АИИТ, II 1—38 (43).

¹³ Зборник НОР, III, 5, док. бр. 2, Проглас Главног штаба народу Црне Горе и Боке 6. IV 1943.

вјетским Савезом и западним савезницима, чиме се остварује врло позитиван ефекат.

Другу карактеристику политичкопропагандног рада у овом времену чини настојање да се прикаже снага партизанских јединица и перспектива НОП-а у цјелини. У том смислу се користи поразе четника на Неретви. „Наши мали партизански одреди прерасли су у моћну народноослободилачку војску“, каже се у позиву Штаба Треће ударне дивизије црногорском народу 15. априла 1943. године. „То сада добро зна и фашистичка врховна команда. Њена офанзива, брижно припремана и војнички и политички свршила се са неуспјехом. Сто хиљада њемачких и италијанских војника нијесу могли да разбију нашу војску. Из офанзиве ми смо изашли јачи и челичнији. Број наших дивизија већи, слободна територија већа“.¹⁴ Четници повратници са Неретве били су добри пропагатори снаге народноослободилачке војске. Према писању Р. Лекића, иначе позадинског радника са подручја Андријевице, један од четника повратника овако је изнио њихову судбину на Неретви: „Не питај те ме, погинули смо као нико од Косова! Партизана има као на гори листа, а наоружани су да им више нико ништа не може! И шта да вам даље причам — неће проћи ни пет дана, ево вам пролетера на дом! Ја вам ово испричао као брат браћи, да знате; иначе, ако дознају моје старјешине шта сам вам причао, моја глава оде као гњила крушка“.¹⁵ Како је добар дио четничке пропаганде „објашњавао“ да партизани долазе да се освете Црногорцима, да уништавају све што стигну¹⁶ и позивао народ да се склања од окупатора, требало је разбити сваку помисао у истинитост ових тврдњи. Стога се, нарочито у прогласима партизанских јединица које су 17. априла 1943. године поново ступиле на тло Црне Горе,¹⁷ инсистира да становништво не послуша четничке вође, те „нека сами бјеже и траже спас код окупатора“.¹⁸ „Остајте мирно код својих домова и сачекајте без имало страха наше борбе, твоје дичне синове, који ти хрле у загрљај — носећи слободу“.¹⁹ У прогласу Покрајинског комитета КПЈ од 26. маја 1943. године каже се да су се „послије годину дана славних борби“ партизани поново појавили на границама Црне Горе да спасу народ, али и да им на-

¹⁴ Исто, док. бр. 3.

¹⁵ Радован Лекић, *Андријевички срез 1941 — 1944*, Цетиње 1961, стр. 346.

¹⁶ АИИТ, II 1—39 (43), Писмо ПК КПЈ 15. V 1943. — Окружном комитету КПЈ Цетиње. — У Прогласу V црногорске бригаде црногорском народу из краја априла 1943, каже се: „... Ти изроди шире свакојаке лажу о нама да кољемо, пљачкамо и палимо. само да би народ завели и створили панику. Лажу вас без стида и граница ти плаћенички изроди да би вас лакше одвукли са домова у понор са њима“. (Зборник НОР, III, 5, док. бр. 9).

¹⁷ Зборник НОР, III, 5, док. бр. 148.

¹⁸ Исто, док. бр. 9, Проглас бораца V црногорске бригаде априла 1943, **Браћо Црногорци!**

¹⁹ Исто.

род приђе и омасови њихове јединце.²⁰ Коначно се каже и захтијева да се сви способни за оружје прикључе народноослободилачкој војсци, „која води и водиће борбу до коначне побједе“.²¹ Објашњава се перспектива борбе и основни садржај њенога циља. Инсистира се на широком народном фронту: „Данас се не пита ко којој странци припада и како је политички опредјељен. Треба да се сједини сваки поштени патриота, сваки који воли своју земљу...“²² Указује се на праведност борбе коју воде црногорски партизани „заједно са својом браћом партизанима Југославије“,²³ и на нужну потребу да црногорски народ сам себи извојује слободу, да „мора обезбиједити себи достојно мјесто у будућој братској заједници народа Југославије“.²⁴ Не пропушта се прилика да се каже да управо такву борбу воде сви народи Југославије, сви словенски народи и „наша мајка Русија“,²⁵ чиме је требало улити сигурност у снагу антифашистичке коалиције и револуционарне оријентације ослободилачког рата.

Премда се каже да ће исправити „старе грешке уколико их је било“, да ће праштати „једни другима, јер доста је било неслоге и братоубилачког међусобног убијања и клања“,²⁶ чиме се подсећа на „лијева скретања“ из тзв. „друге етапе“ антифашистичке револуције, ипак се при том ставу не остаје досљедно и до краја. Штавише, упућује се позив на ново Бадње вече и нову истрагу потурица“;²⁷ за онога ко не приђе народноослободилачкој војсци и последије ових и оволиких позива, већ и даље остане уз четничке вође, каже се да то „значи солидаритет се са свим оним што су ти издајници починили по Црној Гори, значи да одобрава сва звјерства и насиља која су починили ти издајници и њихови господари — Италијани“.²⁸

²⁰ Исто, док. бр. 19.

²¹ Исто.

²² Исто, док. бр. 6.

²³ Исто, док. бр. 19.

²⁴ Исто, док. бр. 3.

²⁵ АИИТ, IV 26—22 (43).

²⁶ Зборник НОР, III, 5, док. бр. 9.

²⁷ Исто, док. бр. 2.

²⁸ Исто, док. бр. 6. Интересантно је напоменути да се гледиште о „другој етапи“ јавља и последије рата, истина у битно измијењеном смислу. О томе је Ј. Б. Тито говорио на Оснивачком конгресу КП Србије 8—12. маја 1945: „Има много комуниста који мисле на ону другу етапу, који мисле да ће сад, кад се сврши рат, доћи она друга етапа, а не знају да ми већ тако лијепо идемо у ту другу етапу да просто и не примјећујеш. Ми не треба да очекујемо неку снажну прекретницу, да се преко ноћи оствари комунизам. Рекао сам већ да ми идемо нашем циљу новим путевима, другим путем који нам је наметнула ситуација овог великог ослободилачког рата, и нису баш тако јасно оформљене етапе буржоаско-демократске и пролетерске револуције. То мало другачије иде. Биће вријеме кад ће се то и теоретски објаснити. Могу вам казати да сам лично разговарао са Стаљином. Он каже да се то ништа не коси са учењем лењинизма. Некакве друге прекретнице не треба тражити. То је најсигурнији пут и — добар пут...“ (*Оснивачки конгрес КП Србије*, Београд 1972, стр. 212).

Општа карактеристика политичкопропагандног рада овога периода је широка платформа НОП-а, на којој се инсистирало. Ранија политичка убјеђења и припадништво политичкој странци нијесу смјели да буду разлог да се народне масе не нађу у широком родољубивом фронту. Такав став провијава у документима КПЈ, војних јединица, органа народне власти и војнопозадинских власти, који се конституишу чим се створила нова слободна територија у Црној Гори. Објашњење за овакву оријентацију треба тражити у политичком курсу усвојеном на Првом засједању АВНОЈ-а у Бихаћу, гдје су се, упркос политичких прилика које су и тада владале у Црној Гори, нашли представници Црне Горе у импозантном броју.²⁹ НОП се третира као општенародни покрет у коме има мјеста за све родољубе, без обзира на националност, политичка и вјерска убјеђења. Његов први и основни циљ јесте ослобођење земље од окупатора и остваривање независности народа и социјалних демократских права грађана Југославије. Он се залаже за замјену „реакционарних општинских управа и жандарма који су се били ставили у службу окупатора — народно-ослободилачким одборима који имају истински демократски народни карактер“, премда не инсистира ни на каквим радикалним промјенама „у односу на друштвени живот и дјелатност“. Ова и друга важна питања друштвеног живота и државне организације оставља да их ријеше представници народа „послије свршетка рата“.³⁰

Већ смо истакли да је овако организован и политички рад убрзао раслојавање у четничким редовима. Војска све више одриче послушност четничким командантима, нарочито напушта четничке јединице и изражава расположење да активно помаже НОП. Симпатизери НОП-а попуњавају редове раније формираних позадинских партизанских јединица, из којих се освјежавају партизанске бригаде новим борцима. Десетак дана након појаве партизанских јединица на границама Црне Горе, у Четврту цурногорску бригаду ступило је већ сто нових бораца, у Штаб друге дивизије је упућено 200 нових бораца које је овај распоређивао као допуну својих бригада. Само из двије општине дурмиторског среза у априлу 1943. мобилисано је око 500 добровољаца.³¹

У прољеће 1943. године НОП у Црној Гори доживљава успон. Почетком априла 1943. године позадинске партизанске јединице остварују значајну активност, чиме су олакшале насту-

²⁹ Опширније о томе: З. Лакић, *Вијећници АВНОЈ-а...*, ИЗ, бр. 4/1968, стр. 639—648.

³⁰ АИИТ, IV 1—5 (43), Изјава Врховног штаба НОВ и ПОЈ и АВНОЈ-а од 8. II 1943.

³¹ АВИИ, К—9; ф—2, док. 20. Извјештај М. Полексића Врховном штабу НОВ и ПОЈ од 28. IV 1943.

пање и продор главнине партизанских снага НОВ и ПОЈ у Црну Гору.

Ноћу 10/11. априла 1943. припадници позадинских партизанских јединица руше пут на комуникацији Подгорица — Даниловград,³² а 11. априла врше препад на четнике на Биочу код Подгорице.³³ Дан касније извршен је напад на Италијане на путу Цетиње — Ресна.³⁴ У првој половини априла позадинци Жабљака успјешно су извели акцију ослобођења свих политичких затвореника који су се налазили у овој варошици; 15. априла 1943. године ослобођена је група од 39 затвореника из Никшићког беодема.³⁵ Партизани из околине Жабљака и у Пиви успјешно су разоружали неколике групе четника који су се враћали са Неретве.³⁶ У Цеуну код Андријевице уништен је један камион и заплијењено оружје.³⁷ Никшићки партизани извели су неколико диверзантских акција 21. априла на комуникацији Вилуси — Билећа.³⁸ У Варинама код Пљеваља припадници позадинске партизанске чете разоружали су четничку посаду 22. априла 1943. године.³⁹ Дан касније борци партизанског батаљона у Бјелопавлићима напали су италијанску патролу крај логора у Даниловграду.⁴⁰ Цетињски партизани су 29. априла уништили италијански камион у зони Црнојевића Ријеке.⁴¹ У мају 1943. године борци Беранско-андријевичког позадинског батаљона сукобили су се са њемачком извидницом код села Краља.⁴² Ова јединица је све до половине маја 1943. покушавала да се повеже са јединицама Главне оперативне групе НОВ Југославије и да им се прикључи, садејствујући им у многим борбама.⁴³

Оваквом активношћу позадинских партизанских јединица у Црној Гори био је олакшан напор јединица Главне оперативне групе да у кратком налету продру дубоко у Црну Гору и ослободе велики дио њене територије. Од половине априла, када је почео њихов борбени марш, па до краја маја, када је завршен, ослобођена су сљедећа мјеста и њихова ближа околина: Пљевља, Мојковац, Шаховићи, Бијело Поље, Андријевица, Матешево, Биоче Жабљак, Шавник, Плужине, затим знатан дио територије срезова: Никшић, Даниловград, Подгорица, Колашин. Извојеване

³² Хронологија догађаја, стр. 376.

³³ Милка Петковић, Борба групе батаљона IV и V црногорске бригаде и батаљона Зетског НОПО у Пиперима и Биочу маја 1943, ИЗ, бр. 10—12/1951, стр. 489.

³⁴ Зборник НОР, III, 5, док. бр. 145.

³⁵ Хронологија догађаја, стр. 377—381.

³⁶ Исто, стр. 381.

³⁷ АИИТ, IV, 2а—86 (43).

³⁸ Зборник НОР, III, 5, док. бр. 152.

³⁹ Хронологија догађаја, стр. 379.

⁴⁰ Зборник НОР, III, 5, док. 153.

⁴¹ Исто, док. бр. 158.

⁴² Р. Лекић, н. ђ., стр. 352 — 353.

⁴³ Исто, стр. 357.

су двије блиставе побједе: на Јаворку и на Биочу, 1. и 16. маја 1943, којом приликом су окупаторско-квислиншке јединице претрпјеле тежак пораз.⁴⁴

На овако пространој територији организована је партизанска власт без обзира на то што је њена стабилност била угрожена озбиљношћу ратних операција које су се већ одвијале или су припремане. Прво је 19. априла 1943. године у Жабљаку успостављена народна власт, као и у свим селима дурмиторске општине. Два дана касније почела је да функционише народна власт у Шаранцима. „Срез је читав слободан“, каже у извјештају Врховном штабу М. Полексић 28. априла 1943. године, „и у њему је успостављена власт. Постављена је Команда подручја, командне мјеста у свакој општини. Изабрани су сеоски НОО, а општински се бирају; већ у двије општине постоје и општински.“⁴⁶ Жабљак је постао центар слободне територије на којој је у мају 1943. године било сједиште и Врховног штаба — Шћепан Поље, Ђурђевића Тара и Жабљак, гдје је остао све до 30. маја 1943. године, Велику помоћ организовању народне власти на овом подручју пружили су Иван Милутиновић и вијећници АВНОЈ-а. Они су разрадили план одржавања народних скупова на којима су бирани народноослободилачки одбори, који су одмах почињали да раде. Природно је да се у организацији народне власти пошло од докумената које су о томе већ били издали Врховни штаб и АВНОЈ. При томе у првом реду мислимо на тзв. „Септембарске прописе о организацији народне власти“ које је Врховни штаб издао у септембру 1942. године, а који су заједно са осталим пропаганднополитичким материјалом доспјели у Црну Гору и били прорађивани,⁴⁷ затим на документа Првог засједања АВНОЈ-а и, посебно, конференције представника средњих НОО и команди подручја коју су организовали Врховни штаб и Извршни одбор АВНОЈ-а 15. јануара 1943. године, на којој је инструктивни реферат о организацији народне власти имао М.Пијаде.⁴⁸

У овим документима НОО се третирају као „органи заиста народне демократске власти“, који треба да остваре „јединство законодавне и извршне власти у рукама народа“⁴⁹ Спровођење организације грађанске и војне власти неспходан је предуслов рјешавања свакодневних и општих питања народноослободилачке војске и народа ослобођених територија. „И због тога је потребно“, каже се у цитираном документу, „одмах по заузећу сваке

⁴⁴ *Хронологија догађаја*, стр. 383—389; Нико Стругар, *Бој код Биоча 16. и 17. маја 1943.* ВИГ бр. 3/1954, стр. 99—101; Зборник НОР III, 5, док. бр. 14, 60, 156, 157, 160, 176, 177 и 215.

⁴⁵ АВИИ, К—9; ф—2, док. — 20.

⁴⁶ Исто.

⁴⁷ Р. Лекић, н. дј., стр. 309—313.

⁴⁸ *Документи о развоју народне власти*, Београд 1948, стр. 85.

⁴⁹ Исто, стр. 44 — наредба о изборима народноослободилачких одбора.

⁵⁰ Исто.

нове територије припремити и извршити изборе народноослободилачких одбора“.⁵⁰ Промјена назива од „привременог“ у „стални“ битније не мијења суштину и карактер власти НОО у Црној Гори и садржај њенога рада; више је то значило да се НОО више не могу сматрати помоћним органима борбе који су у функцији само док борба траје, каквих је схватања било и у Црној Гори. Напротив, они су истицани као антигеза бившој грађанској власти.

Основни задаци новооснованих НОО на овом подручју произлазили су из објективних потреба које је наметала актуелност политичке ситуације. Требало је у првом реду извршити мобилизацију маса за попуњавање партизанских јединица које су биле знатно проријеђене сталним борбама од IV непријатељске офанзиве, из које се успјешно изашло, па до V офанзиве, која је била у току. Требало је, даље, прехранити партизанску војску која се у великом броју нашла на територији Црне Горе и подручјима која су била потпуно опљачкана и уништена у вријеме окупаторско-квислиншког терора.

Ова питања била су такође брига и задатак војнопозадинских органа, који су брзо и ефикасно оснивани на ослобођеном подручју. Четрнаестог маја 1943. године Главни штаб НОВ и ПО за Црну Гору и Боку издао је наредбу о образовању и устројству војних власти на територији Црне Горе и Боке.⁵¹ При Главном штабу је основан Одсек за војне власти; формирана је команда дурмиторског подручја са командама мјеста у Жабљаку, Шавнику, Боану, Његовући, Жупи и Планини Пиви. Истом наредбом је именовано и командно особље.⁵² Њихови задаци су проистицали из Наредбе о образовању и устројству војних власти у позадини, коју је издао Врховни штаб НОБ и ПОЈ 8. јануара 1943. године.⁵³ За наше разматрање битан је став у коме се о њиховим задацима каже: „Помажу народноослободилачким одборима и повјереницима у спровођењу наредаба војне власти и одлукама самих народноослободилачких одбора“.⁵⁴

Рад на мобилизацији маса одвијао се и прије стварања стране слободне територије у Црној Гори. У овом тренутку он добија организованији облик, јер су за његово извршење ангажовани сви фактори НОП-а. Конференције за избор органа нове народне власти послужиле су и за реализацију задатака на плану мобилизације за попуњу партизанских јединица. На подручју дурмиторског среза одржане су масовне конференције у Жабљаку, Шавнику, Боану, Трси и код Пивског Манастира.⁵⁵ Првомајске свечаности, организоване под паролом „Живио Први мај —

⁵¹ Зборник НОР Ш, 5, док. бр. 17.

⁵² Исто.

⁵³ АИИТ, IV 1—1 (43).

⁵⁴ Исто.

⁵⁵ Р. Крстајић, *Дурмитор у НОБ и револуцији*, Титоград 1966, стр. 253.

дан мобилизације антифашистичких снага свијета“, добро су послужиле прикупљању добровољаца за попуну партизанских јединица.⁵⁶ Само из двије општине дурмиторског среза мобилисано је 500 добровољаца.⁵⁷ „За неколико дана ћемо мобилисати 700—1.000 бораца“ — извјештава М. Полексић Врховни штаб 28. априла 1943. године.⁵⁸

Прехрана партизанских јединица и уопште њихово материјално збрињавање било је отежано чињеницом да је народ био опљачкан „до голе коже“. Нешто хране је заплијењено у четничком магацину приликом ослобођења Жабљака: 450 килограма брашна, 4000 килограма макарона, 6.000 килограма јечма, 1.700 литара уља и већа количина других намирница⁵⁹ Друга количина животних намирница прикупљена је путем добровољних прилога, реквизиција, конфисковања имовине непријатеља НОП-а и путем раније упражњаваних облика рада НОО и војнопозадинских органа власти. Реквизиција се, у духу септембарских прописа о организацији народне власти, сматра као куповина која се не исплаћује у готовом, већ реквизиционим признаницама на основу којих ће се касније постављати захтјеви за исплату. Овај задатак су рјешавале мјешовите комисије састављене од представника свих органа НОП-а, у којима је морао „обавезно учествовати најмање један члан одбора“, који је уз то био „лично одговоран за сваку неправилност приликом реквизиције“.⁶⁰ Извјесно је да су потребе у животним намирницама биле велике. Ради илустрације наводимо примјер да је само једно село морало дати и по двије хиљаде килограма меса.⁶¹ На основу оскудне документације, међутим, тешко је утврдити колико је намирница овим путем прикупљено, али се народ одазивао и активно учествовао у овим акцијама, негдје чак „са одушевљењем“, како се то констатује у једном документу, што увјерљиво говори о расположењу према НОП-у.⁶²

Органи народне власти на дурмиторском подручју испољили су изузетну активност прво у припремама дочека Централне партизанске болнице са бројним рањеницима, а затим око њиховог смјештаја и његе. Централна болница је била смјештена у селу Рудинама, у кући коју је власник добровољно уступио за те

⁵⁶ Само у Жабљаку на прослави Првог маја 1943. окупило се око 1.500 грађана (П. Крстајић, н. дј. стр. 251).

⁵⁷ АВИИ, К—9, ф—2, док. — 20.

⁵⁸ Исто.

⁵⁹ АИИТ, IV 1—11 (43); Обрад Цицил, *Дурмиторски НОП одред* Београд, 1966. стр. 119—206.

⁶⁰ АИИТ, IV, 4а—12 (43), Писмо Команде мјеста Пишче 4. VI 1943. — Народноослободилачком одбору Брковићи.

⁶¹ Исто.

⁶² Исто, IV 2а—86 (43), Књига депеша II ударног корпуса од 12. II до 20. XII 1943.

потребе.⁶³ На територији овог среза налазило се више бригадних и дивизијских болница: на Боану је била болница Друге дивизије у селу Безују (у Пиви) болница Треће дивизије, у Шаранцима се налазила болница Прве дивизије, а код Пивског Манастира болница Прве далматинске бригаде.⁶⁴ Један број рањеника и болесника био је смјештен по приватним кућама у Ковчици, Пашиној Води, на Јаворју под Дурмитором, такође под организованом медицинском контролом и бригом органа народне власти и војно-позадинских органа, који су били ангажовани и око транспорта рањеника и болница у цјелини (а ови су били чести, услед близине фронта и брзине којом су се одвијали војни догађаји у овом времену и на овом подручју).

Органи народне власти у заједници са војнопозадинским органима били су ангажовани и на другим видовима пружања помоћи партизанским јединицама: прикупљању оружја и муниције, оправци оружја и др. Приликом ослобођења Жабљака заплијењена је сљедећа количина оружја и муниције: 2 лака бацача, 2 тешка митраљеза, 60.000 метака, 334 гранате за тешке и лаке бацаче, 600 пушака, 6 телефонских апарата.⁶⁵ У Жабљаку је крајем априла и почетком маја 1943. године радила радионица за оправку оружја, углавном пушака.⁶⁷ Успостављена је телефонска мрежа на линијама Жабљак — Његовуђа — Косаница, затим Жабљак — Буковица — Шавник — Манастир Пива — Горанско — Шћепан Поље — Бастоси — Фоча и даље за Калиновик.⁶⁸

На окупираном подручју такође је појачан рад свих органа НОП-а, укључујући и илегалне НОО и одборе НОФ-а. У општини Његуши, срез Цетиње, основани су НОО у свим селима у мају 1943. године, а Општински НОО мјесец дана касније.⁶⁹ Италијани и четници су све теже улазили „у траг“ позадинским групама, које су све више и боље обавјештаване о њиховим намјерама.⁷⁰ Исхрана ових група је све мање била њихов властити проблем. Политичка активност илегалних НОО и свих фактора НОП-а достиже велики успон у овом периоду. Њиховим радом све се више окупљају масе за борбу против окупатора и повећава број симпатизера, који добровољним прилозима и на други начин по-

⁶³ П. Крстајић, н. дј., стр. 268.

⁶⁴ Др Ђорђевић Вулегић, *У тифусној грозници*, Сутјеска, књига I, стр. 208; Др Сафет Латифовић, *Било нас је петорица*, Сутјеска, књ. I, стр. 259; Др Марин Бритвић, *Са санитетом Прве далматинске*, Сутјеска, књ. I стр.

⁶⁵ П. Крстајић, н. дј., стр. 269.

⁶⁶ АИИТ, IV, 1—11 (43), В. Ј. Стругар и П. Раичевић, *Развитак народноослободилачке борбе у Црној Гори 1941 — 1945*, ИЗ, бр. 1—2/1955, стр. 301; ОРНЈ, стр. 415.

⁶⁷ АВИИ, К—9, ф—2, док. — 20.

⁶⁸ Исто.

⁶⁹ Михаило Вицковић, *Први НОО у Његушима после повлачења партизана 1942 године — Саопштење са научног скупа „Црна Гора 1942 — 1943“*, у Титограду, децембра 1972. год.

⁷⁰ Р. Лекић, н. дј. стр. 296 — 309.

мажу НОП, Из њихових редова су попуњавани и сами илегални НОО. Септембарски прописи о организацији народне власти помогли су да се правилније схвате задаци НОО и начин њихова рада, што је на посредан начин позитивно утицало на организацију рада илегалних НОО. Има индиција да су у политичкопропагандном материјалу који је допремљен у Црну Гору од Врховног штаба Централног комитета КПЈ и Извршног одбора АВНОЈ-а били и „Народно ослобођење“, лист АВНОЈ-а, и посебно директиве Централног комитета КПЈ од 20 марта 1943. године у којима се указује на мјесто илегалних НОО на неослобођеној територији и објашњава начин њихова рада.⁷¹

Чињеница је да су илегални НОО политичким радом утицали на расположење народа да добровољно прихвати и извршава његове одлуке, у чему се и огледа демократски карактер рада НОО на окупираном подручју. Они су примјењивали и одређене облике санкција према онима који су радили против одлука НОО: диверзантске акције мањих група и војне акције позадинских партизанских чета и батаљона. Својим радом на окупаторској територији НОО су битно ограничавали функцију окупаторско-квислиншке власти, односно спречавали спровођење у живот њихових одлука. У овим чињеницама налазимо одговор на питање да ли су илегални НОО органи власти или су само политички органи на окупираној територији (што је, истина, више проблем правне литературе и правних историчара).

Продор Главне оперативне групе НОВ и ПОЈ с прољећа 1943. године био је снажан импулс свестраном размаху НОП-а у Црној Гори. На одређени начин била је то потврда вјеровања руководства НОП-а у Црној Гори израженог у писму Централном комитету КПЈ фебруара 1943. године да би долазак макар једне бригаде преокренуо ситуацију у корист НОП-а, односно потврда рада позадинских радника у изванредно тешким условима окупаторско-квислиншког терора.⁷²

Почетак њемачке операције познат у историографији под називом „Шварц“ приморао је јединице Главне оперативне групе да се повуку из Црне Горе, у којој је остао Васојевићки позадински партизански батаљон, последије безуспјешних покушаја да се споји с неком партизанском јединицом из Главне оперативне групе. Послије битке на Сутјесци, у Црну Гору се вратио новоизабрани Покрајински комитет КПЈ са групом од 52 руководиоца НОП-а. Убрзо су формиране нове партизанске јединице: два батаљона у никшићком срезу, по један у Бјелопавлићима и Пиперима, и неколико партизанских чета у другим крајевима Црне Горе. Ове јединице су успјешно изводиле мање акције против окупатора и четника. Само Васојевићки батаљон извео је 86 борбених акција у наредна три мејсеца.⁷³

⁷⁰ Исто, стр. 309 — 311.

⁷² АИИТ, III 1—2 (43).

⁷³ АРПЈ, IV 1—37 (44), Извјештај ПК КПЈ од 1. I 1944.